

Владимир Димитров

И всеки оставя по нещо, за да има следващият какво да руши

Из Истрия и Фриули по *Via Diagonalis*

Владимир Димитров е гл. ас. доктор към департамент „История на културата“ в НБУ. Защитил е докторат на тема „Стенописното наследство на зографската фамилия Минови“. Научните му интереси са в областта на християнското изкуство и опазването на

културното наследство. Член е на Управителния съвет на Българския национален комитет на Международния съвет за опазване на паметниците на културата и забележителните места (ИКОМОС). Редовен автор на сп. „Следва“.

Преди няколко години попаднах на информация, че група младежи, сред които и студенти от НБУ, са решили да изминат с велосипеди Диагоналния път, свързващ Централна и Западна Европа с Константинопол. Въпреки изгубения тренинг в спортуването с велосипед (от години ходя пеша, за да се подготвям за Камино де Сантяго) извадих карти, лекции, книги и пътеводители, за да видя дали ще мога да се справя. Изучавайки внимателно терена и местата, през които трябва да се мине, установих, че съм посетил, при това по няколко пъти, по-голямата част от *Виа Диагоналис*, при това най-важните места, които са на територията на Турция, България и Сърбия.

Апсидата на храма „Св. Рок“ в Роч

Оказа се, че за да попълня липсващите, трябва да посетя района на Фриули. Там е Аквилея – един от важните градове през Ранното средновековие, откъдето според една от хипотезите е започвал този път. Това щеше да е и чудесна възможност да стигна до полуостров Истрия, за да мога да видя с очите си едни от най-красивите мозайки във византийската традиция. В хубав септемврийски ден се отправих на пътуване до тези непознати за мен места (макар и не с колело).

Древният римски път, който провокира пътуването ми, е известен с много имена – *Via Diagonalis*, *Via Militaris*, *Via Singidunum*, *Via Ragusina*. След Одрин пътят се обединява с *Via Egnatia*, различни отклонения го свързват с други важни римски пътища. По строежа му се работи основно при император Нерон (37 – 68), но е завършен при император Траян (53 – 117), именно поради това дълго време носи и името *Via Traiana*. По този път се е пренасяла римската поща, пътували са търговци с различни стоки от Изток на Запад и обратно, придвижвали се поклонници за Светите земи в Палестина. По него преминават и многобройни войски – римски, византийски, български, османци, кръстоносци и пр., и всеки оставя по-нещо, за да има следващият какво да руши.

Пътят се споменава в многобройни документи, сред които Пойтингеровата/Павтингерова карта – копие от XIII в. се пази във Виенската библиотека. В Антониновия и в Бурдигалския пътеводител са описани спирките и разстоянията между тях, а понякога и други подробности.

В днешния Белград, откъдето е започвал този път, са се събирали няколко важни пътя. Единият от тях води на север към Будапеща и Виена, а другият – на запад към Истрия и Апенинския полуостров, този път е започвал от малкия днес, но голям и важен ранносредновековен град Аквилея. Именно това разклонение бе цел на моето пътуване.

Първите ми спирки бяха в Хърватия. По пътя за Загреб в района Славония се отбих във Върполие, малко село – родно място на едно от най-значимите имена в скулптурата на XX в. – Иван Мещрович. Имал съм възможност да видя неговия музей в Загреб, но част от художественото му наследство е именно в родното му село. Иван Мещрович (1883 – 1962) е роден във Върполие, но прекарал детството си в далматинското село Отавице. Завършил Виенската академия и още като студент бил забелязан от Огюст Роден, който прави изложба във Виена. След дипломирането си живее в Загреб, където става ректор на Академията за изобразително изкуство. Прекарва дълги периоди в Париж, създадените именно там произведения му донасят световна слава. През войната е в Рим, после в Щвейцария, а от 1947 г. в САЩ, където остава до края на живота си. Автор е на символите на Белград, Загреб и Чикаго, стотиците му скулптурни творби са експонирани в няколко музея – шест от които самостоятелни. Мещрович се изявява блестящо и като архитект – реализирани са повече от десет негови проекта.

В малкия и прекрасно подреден музей във Върполие имах възможност да разгледам повече от 30 от неговите творби и да се насладя на разнообразното му и в стилово, и в жанрово отношение изкуство, но най-вече на изящните форми и майсторство на изработката, които ми напомнят за италианските майстори от времето на Ренесанса и след това. Неслучайно и напълно заслужено той е наречен „Славянският Микеланджело“. Жалко, че Мещрович и изкуството му не са добре познати сред

• Творби от Иван Мешрович в музея във Върполие

• Куполът и част от интериора на катедралата „Св. Петър“ в Джаково, поръчан и финансиран от епископ Йосип Щросмайер

българската публика. В съседство с музея е енорийският храм на Върполие, където великият майстор също е оставил свои творби.

Един от обектите в музея е бюст на епископ Йосип Щросмайер. Случайно или не, следващата спирка в моята програма е Джаково, където епископ е бил именно Щросмайер.

Градът е малък, с характерната за Хърватия ниска архитектура, която ни напомня, че се приближаваме до Алпите, в центъра на малкия град се извисява огромната катедрала „Св. Петър“, издигната по идея и под надзора на епископ Щросмайер.

Йосип Щросмайер (1815 - 1905) е философ и теолог с няколко доктората от Будапеща и Виена, назначен е за епископ през 1849 г. Многобройни са приносите му към неговия хърватски народ и към Католическата църква. С негова помощ се създават Университетът и Академията на науките и изкуствата в Загреб, за които той прави и големи дарения. Благодарение на тази негова реализирана инициатива Загреб става един от важните центрове в хърватските земи, а по-късно е избран и за столица. Името на епископа се свързва на няколко пъти и с България. През 1861 г. благодарение на неговото дарение братя Миладинови успяват да публикуват в Загреб своя сборник с български народни песни. Изданието е посветено на епископа, а Константин Миладинов му пише и благодарствено писмо. В същите години Щросмайер подкрепя и униатското движение, което обаче не се радва на голям успех сред българите. Застъпва се за Санстефанска България (с още по-малък успех). Подпомага със средства ранените български войници от братоубийствената Сръбско-българска война. През 1884 г. е избран за член на Българското книжовно дружество.

Епископ Йосип Щросмайер е радетел за обединение на Православната и Католическата църква, поради това трудно приема решението за непогрешимостта на папата на Първия ватикански събор, в който участва активно. Счита, че това ще бъде пречка пред обединението на двете църкви. Последен от епископите на Хабсбургската империя подписва решенията на събора, това му коства и кардиналската шапка. Епископът се застъпва в духовните училища на Далмация да се въведе изучаването на глаголица.

• Част от украсата над входа на катедралата в Загреб

Бях се отправил към Истрия, за да видя най-вече мозайките, запазени на различни места из полуострова, но именно тук, в Джаково, научих и за Глаголическия път и за най-ранния запазен надпис на глаголица. Именно тук научих колко много хърватите почитат светите братя Методий и Кирил и тяхната роля на просветители на славянските народи.

След посещениято в града и катедралата на епископ Щросмайер се отправих за Истрия. Това е полуостров, част от големия Балкански полуостров, днес основно е част от Хърватия, малки части от него са в Словения и Италия. Разположен е между залива Кварнер (Риека) и залива на Триест. В наше време полуостровът е популярна дестинация за морски туризъм. Ако човек не знае, никога няма да предположи, че е на Балканите. И природата, и архитектурното наследство по-скоро ни създават усещането за това, че сме в Италия. През бронзовата епоха тук се заселват истрите, които се занимават с търговия по крайбрежието на Апенинския и Балканския полуостров, но и с пиратство. През III в. пр. Хр. част от полуострова около днешна Пула е колонизиран от гърци, през 177 г. пр. Хр. е завладян от римляните. След разпадането на Западната римска империя Истрия е била многократно завземана от готи, лангобарди, а през 789 г. е присъединена към франкското кралство. През VII в. се появяват многобройните славянски племена, които се заселват, но не успяват да асимилират местното население. Това създава едно чаровно културно и езиково разнообразие, което отличава Истрия и до днес. С възхода на Венецианската република цялото балканско крайбрежие става част от Венеция, това се случва и с Истрия, именно тогава полуостровът се радва на своя най-голям икономически и културен разцвет. Голяма част от архитектурното наследство на Истрия, а то трябва да бъде видно от всеки, е от тези славни времена. Със завладяването на Венеция от Австрия и Истрия става част от Хабсбургската империя. За кратко е част от държавата на Наполеон (1805 - 1813). Между двете световни войни е част от Италия, но след Втората световна става част от Югославия и полуостровът бива поделен между Хърватия и Словения. Първата ми спирка в Истрия бе малкият средновековен град Роч. През 1483 г. именно в това малко градче излиза от печат първата книга на хърватски език. Градчето е запазило своя средновековен облик, готическите кули и крепостните стени, построени от венецианците, съхраняват пейзаж, който те връща векове назад. В града има малка църква, посветена на св. Антоний, в която се пази един кратък, но древен – според месните изследователи „най-старият“ – глаголически надпис. В градчето има още два храма, посветени на св. Роко и св. Вартоломей, в които могат да се видят прекрасни средновековни стенописи, макар и не запазени изцяло.

Този малък град е свързан със съседния още по-малък град Хум (претендира за най-малкия град в света), с път, известен като алея на глаголицата. Пътят има дължина 6 км и по него са разположени 11 скулптури от камък, изразяващи етапите, през които минава развитието на глаголицата. Желимир Янеш изработва паметниците между 1977 и 1983 г., а идейният замисъл е на писателя Зване Чрня и проф. Йосип Братулич.

Изминавайки алеята на глаголицата, пътешественикът стига до град Хум. Малко градче, според книгата на рекордите „Гинес“ в него има 13 частни къщи, две улици и две църкви – днес има музей, ресторант, магазин, от които могат да се купят най-вече ликьори от всевъзможни плодове и с всевъзможни аромати. Градът има интересна отбранителна система, от едната страна има крепостна стена, а от другите страни стените на къщите играят тази роля. Енорийският храм е в укрепения град, а другият е извън града и е гробищен. Храмовете са затворени, а част от техните богатства могат да бъдат видени в музеите на други градове.

- Стенопис от храм, посветен на св. Антоний в Роч с най-стария надпис на глаголица
- Една от скулптурите по „Алеята на глаголицата“ между градчетата Роч и Хум
- Една от кулите в най-малкия град – Хум
- Фасадата на Евфразиевата базилика в Пореч
- Олтар от Роч, експониран в епископския дворец в Пореч

>

- Част от сградите и двора с мозайки в комплекса на Евфразиевата базилика в Пореч
- Апсидата с мозайките в Евфразиевата базилика
- Конхата с мозайките в Евфразиевата базилика
- Олтарната маса и неповторимият мраморен цокъл в Евфразиевата базилика
- Италиански изглед от хърватския Пореч
- Великата Арена в Пула

Пула е най-големият град в Истрия. Достига население 30 000 човека и е важно пристанище в десетия регион на Римската империя. През гражданската война жителите на Пула избират грешната страна – тази на Касий и Брут. След като Октавиан завзема града, той го разрушава почти до основи. Скоро след това е възстановен, а в средата на I в. сл. Хр. е построена великата Арена Пула, която е запазена и до днес и в която се провеждат множество концерти, сценични и филмови продукции. От времето на Римската империя са запазени храмът на Август и арката на Сергей. През VI в. градът е част от Равенския екзархат на Византийската империя. От това време е запазена църквата „Санта Мария Формоза“, външният вид на която напомня за църквите в Равена. В храма „Св. Никола“ от VI в. с иконостас от XVIII в. днес е настанена православната църква към Сръбската патриаршия. За прекрасната архитектура на Пула, удивително съчетаваща венецианското и австрийското влияние, може да се говори още, но град като Пула трябва да бъде видян от всеки.

След Пула се отправих на север по западното крайбрежие, за да посетя Ровин, или както го наричат италианците – Ровиньо. Градът споделя историята на останалата част от полуострова, но за разлика от другите градове през XIII в. той е бил управляван от Патриаршията в Аквилея. В Ровин човек може се чувства така, сякаш е в Италия. Типичната архитектура, всички улици водят към най-високата част на хълма, където е разположена катедралната църква, посветена на св. великомъченица Евфимия Всехвална.

Православната църква отбелязва деня на св. Евфимия на 16 септември, а на 11 юли се отбелязва чудото, извършено от нейните мощи. Животът на светицата, както и нейният мъченически подвиг преминава в град Халкидон, град на брега на Черно море, днес вече част от големия Истанбул. Нейният земен път приключва при жестокия гонител на християните Диоклециан (284 – 305). През V в. в града е свикан един от най-важните събори в историята на Църквата – IV вселенски събор, станал известен като Халкидонски. По предложение на патриарха двете спорещи страни – православни и представителите на евтихиевата ерес – трябвало да сложат текстовете, защитаващи двете тези, в ковчега с мощите на св. Евфимия, да го запечатат с царски печат и да го пазят войници. Всички постили три дни и на четвъртия отворили саркофага и видели, че свитъкът на православните е в дясната ѝ ръка, а другият, на привържениците на Евтихий, под нозете ѝ, така спорът бил решен с помощта на светицата. За чудесата, извършени от нейните мощи, за чудното им пътуване по вода до остров Лемнос, скриването им, връщането им обратно в Цариград е писано много. И днес православните вярващи считат, че мощите на светицата са в нейния храм в Халкидон. Вярващите в Ровин обаче смятат друго. През 800 г. мощите на св. Евфимия изчезват от византийската столица и се появяват по вода в тежкия каменен саркофаг именно в Ровин. Местните хора поставят мощите в древния храм, посветен на св. Георги, чиято статуя още се пази там, а през 1651 г. започва изграждането на нова катедрала, която била завършена след 26 години. И до днес вярващи католици от цял свят идват, за да почетат мястото на крайбрежието, където са намерени чудотворните мощи на светицата и да се поклонят пред тях.

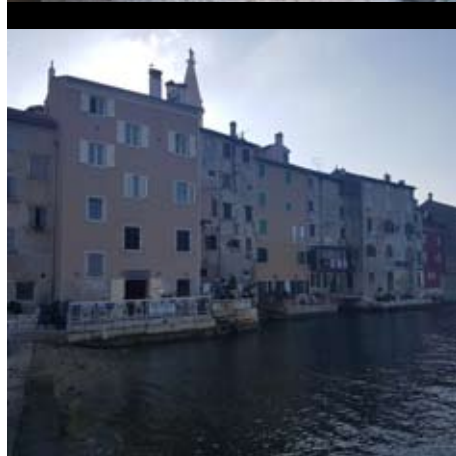
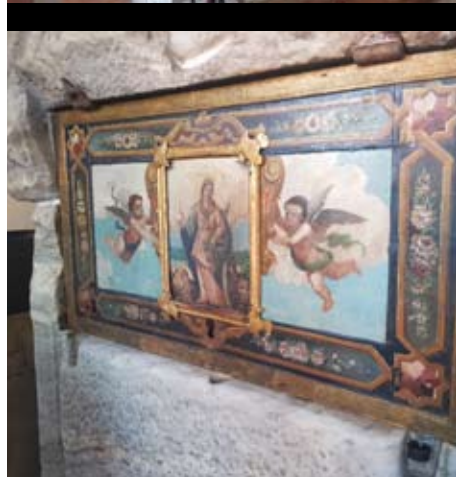
Отново на Адриатика, но по-северно от Ровин, е друг интересен град – Пореч, или Паренцо на италиански. Християнска общност тук има от III в., а през IV в. е построена Евфразиева базилика, част от световното културно наследство на ЮНЕСКО и една от причините да се отправя на това пътуване.

- Античен храм в Пула, днес използван от съвременните артисти
- Катедралата, посветена на св. Евфимия Всехвална в Ровин
- Обичайни гледки от Истрия

Базилката е издигната на мястото, където преди това е имало малък храм, посветен на патрона на Пореч – св. Мавър. През VI в. се извършва преустройство, от което днес са запазени мозайки във вътрешния двор на базиликата. Между 539 г. (когато градът минава към Източната римска империя) и 549 г. е изграден нов голям храм на мястото на полуразрушения по-стар храм. Изграждането е по нареждане на епископ Евфразий, който е изобразен в мозайките редом със св. Мавър като ктитор на храма. Всъщност става дума за един голям комплекс от сгради – базилика, баптистери, епископски дворец и кула. Най-ценното са прекрасните и в отлично състояние мозайки в апсидата на храма. Изображенията на Христос, апостоли, мъченици, агнеца са сред шедьоврите на християнското изкуство. След Пореч се отправих за град Триест в италианския регион Фриули Венеция Джулия. Град с името Таргест се споменава от Юлий Цезар по време на галските войни. Първите стени са построени от Октавиан, който коригира и пристанището, за да могат корабите да бъдат по-добре защитени при бури. В Ранното средновековие градът е в сянката на Аквилея, но става все по-важен търговски център. Крал Лотар II му дава известна независимост, като го прави графство, а граф е местният епископ. От началото на XIII в. е част от Венеция, а от края на XIV в. е част от Хабсбургската империя. Макар да е основно, а понякога и единствено пристанище, той е малък и изоставащ. В началото на XVIII в. е обявен за самостоятелен имперски град от Карл VI, който е имал сериозни намерения да превърне своята империя и в морска сила. Този акт на императора води до бързото развитие на града, който нараства и се превръща в един от важните градове в Империята. Преминава към Италия след Световната война и придобива днешния си вид. В Триест има две исторически забележителности, които трябва да бъдат посетени. крепостта „Св. Иуст“, откъдето може да се види градът и заливът на 360 градуса, и основната забележителност – Катедралният храм, посветен на св. Иуст, който е покровител на града. През XIV в. местната управа взема решение да обедини две стари здания – храма „Възнесение Богородично“ и кулата на св. Иуст. В катедралата се пазят прекрасни византийски мозайки от XII в., а редом с тях има и такива от средата на XX в.

- Изглед от Триест
- Катедралата в Триест
- Мозайките от северния кораб на катедралата в Триест
- Мозайките от централния кораб на катедралата в Триест

<

- Саркофагът с мощите на св. Евфимия Всехвална, разположен в специален параклис в катедралата
- Капак, през който на празник поклонникът може да види мощите на светицата
- Изглед от Ровин

- Базилката в Аквиея
- Стенописи от криптата на базиликата в Аквиея
- Подови мозайки в базиликата в Аквиея
- Мощехранителница от Аквиея

- Стенописи от криптата на базиликата в Аквиеля
- Амвонът на базиликата в Аквиеля
- Базиликата в Градо

- Стенопис от храма на лангобардите в Чивидале
- Гипсовите фигури в храма на лангобардите в Чивидале
- Централният вход към храма на лангобардите
- Украса на евангелие от музея в Чивидале

След премеждията по тесните улици на хълмистия град се отправих за Аквилея. Градът е основан през 183 – 181 г. от римляните. Тук се кръстосват пътищата, които водят от Рим към Панония, Далмация, Балканите, затова и някои го приемат за началото на „Виа Диагоналис“. Градът е укрепен от Марк Аврелий. Достига повече от 100 000 жители и става четвъртият по важност град в Империята. Благополучието му се срива през 452 г., когато Атила го унищожава, а малкото останало от него е доунищожено през 568 г. от лангобардите. След варварските нападения част от населението се заселва във външното пристанище Градо, а други отиват на запад и основават Венеция. Въпреки икономическия разгром градът запазва важното си религиозно значение и църковният живот замира много по-късно. В продължение на 1200 години до 1751 г. там е катедрата на Аквилейския патриарх, провеждат се и важни църковни събития, а най-важното е през 381 г., насочено срещу арианите. Днес градът има не повече от 3500 жители. Първият християнски комплекс е издигнат от епископ Теодор през 313 – 320 г. В средата на същия век помещенията са разширени, добавени са и нови. Така се получава голяма трикорабна базилика. В края на века се създават подовите мозайки. През IX и през XI в. храмът е реставриран. Сериозни поражения по него предизвиква земетресението от 1348 г. Мозайките заемат пространство от повече от 760 кв м. Денят, прекаран в Аквилея, не е достатъчен, за да се разгледат внимателно многобройните и прекрасни мозайки. Очевидно ще трябва да отида пак.

След Аквилея посетих някогашното ѝ външно пристанище Градо, или Градец на словенски. То е малко градче с прекрасна средновековна архитектура. Заслужава си да се посети дуомото, кулата, баптистерият, базиликите „Санта Мария дела Грация“ и „Св. Евфимия“.

И накрая на моето пътуване бе Чивидале дел Фриули. Градът, основан от Юлий Цезар, носи името Форум Юлия. След погрома в Аквилея част от жителите се заселват тук. Карл Велики променя името му на „Град на изтока“ (Civitas Austriae), което в съвременния италиански става Чивидале. Град, който дълго време е бил главен за основаното през VI в. Лангобардско херцогство, а по-късно Лангобардска марка.

В средата на VIII в. лангобардите строят храм, отличаващ се от традициите, спазвани в района преди това. Храмът е в непосредствена близост до двореца и най-вероятно е бил дворцов параклис, а по-късно параклис към съда, защото в двореца се настаняват магистратите. Квадратният храм има кръстовиден засводен таван. Най-интересната част от украсата са шестте женски фигури, две от които в монашески облекла и в молитвени пози, а останалите - с кралски одежди, държащи кръстове и корони.

Моето пътешествие приключи именно с посещенията на този необичаен и различен храм, чиято украса ни показва какви са били предпочитанията на лангобардите – в контраст с предпочитанията на наследниците на древните римляни.